

FILOLOGIJA 58, Zagreb 2012

UDK 025:004
Pregledni članak
Primljen 2.VII.2010.
Prihvaćen za tisak 24.I.2011.

Rosanna Benacchio
Han Steenwijk
Universtità di Padova
Sezione di slavistica
Via Beldomandi 1, I-35137 Padova
rosanna.benacchio@unipd.it, han.steenwijk@unipd.it
Željko Jozić
Nada Vajs Vinja
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
zjozic@ihjj.hr, nvajs@ihjj.hr

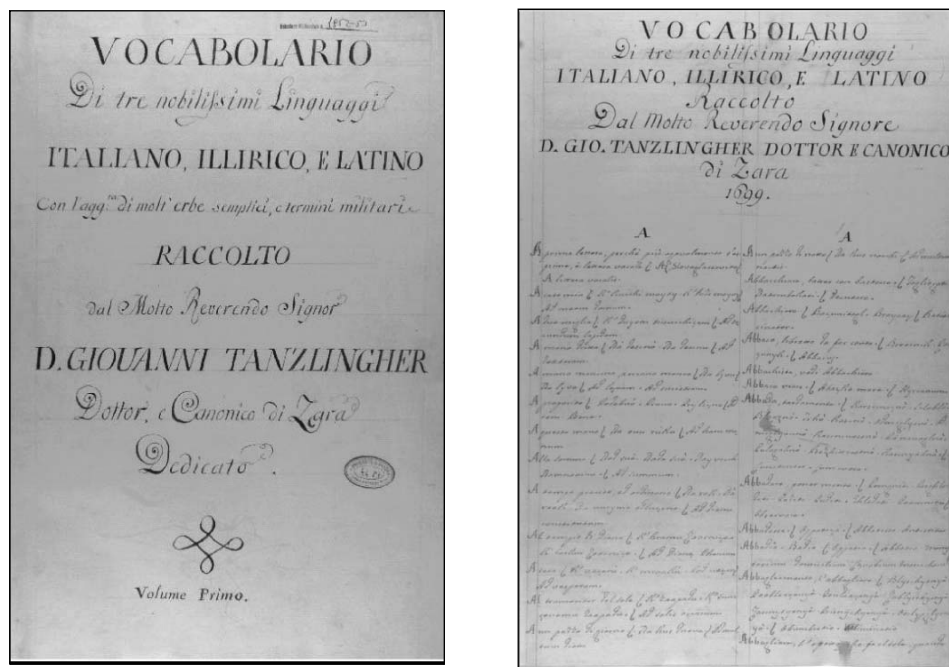
DIGITALNA OBRADBA
RUKOPISNOGA RJEČNIKA
*VOCABOLARIO DI TRE NOBILISSIMI LINGUAGGI,
ITALIANO, ILLIRICO, E LATINO*
IVANA TANZLINGHERA ZANOTTIJA (1651. – 1732.)

U radu se govori o digitalnoj inačici rukopisnoga rječnika zadarskoga kanonika Ivana Tanzlinghera Zanottija iz 1699. godine, koji se čuva u Biblioteci Odsjeka za slavistiku, Odjela za jezike i književnosti anglo-germanske i slavenske padovanskoga sveučilišta. Rječnik je digitaliziran u sklopu projekta »Digitalizzazione e messa on line del Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino di Tanzlingher« u sklopu širega projekta INTERREG III A Transfrontaliero Adriatico (<http://interadria.storia.unipd.it/index.htm>) u suradnji s Institutom za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Opisuju se etape rada: pripremni radovi koji obuhvaćaju digitalizaciju fotografija teksta, odabir programa za upis te određivanje protokola za upis, uređivanje upisanoga/digitaliziranoga teksta i načini rješavanja brojnih pitanja koja su se pojavljivala ponajviše kod upisa hrvatske komponente rječnika. Predstavlja se i internetska inačica rječnika i brojne mogućnosti pretraživanja (<http://tanzlingher.signum.sns.it/>).

I. Opis postojećih rječnika

Ovim se radom hrvatskoj javnosti predstavlja digitalna inačica rukopisnoga rječnika *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino* s podnaslovom *Con l'aggiunta di molti erbe semplici e termini militari*¹, s kraja 17. i početka 18. stoljeća, zadarskoga kanonika Ivana Tanzlinghera Zannottija, koji se od sredine prošloga stoljeća čuva u Biblioteci Odsjeka za slavistiku, Odjela za jezike i književnosti anglo-germanske i slavenske padovanskoga sveučilišta². Na prvoj stranici rječnika naznačena je godina 1699., a na kraju predgovora na hrvatskom jeziku nadnevak: *U Zadru na 22 Suibna 1704*. Taj je rječnik trojezičan i sastoji se iz dva sveska uvezanih u pergamentu s ukupno 1316 stranica formata 32 × 45 cm, podijeljenih u dva stupca s oko 40 redaka.

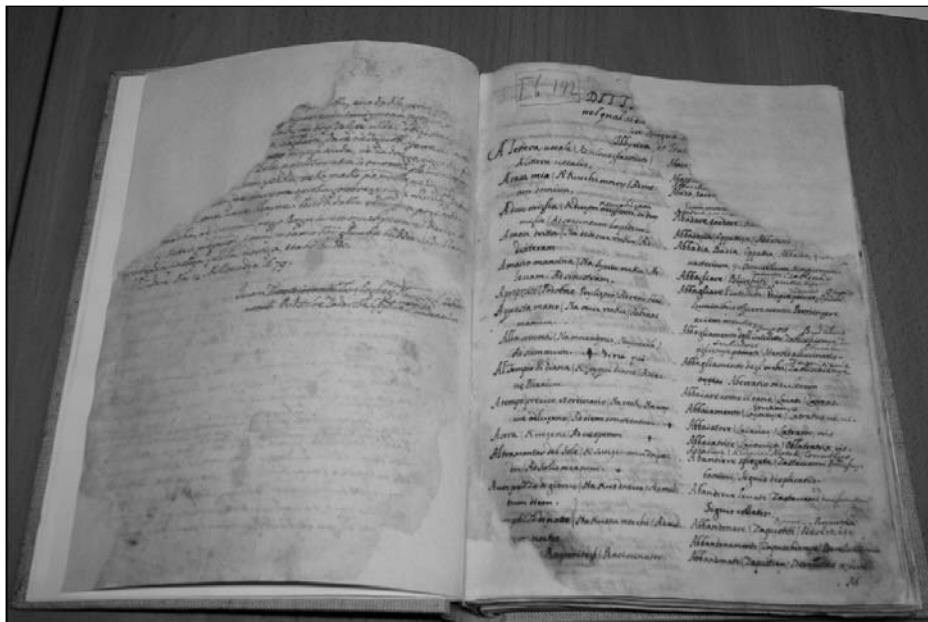

Slika 1: Naslovnica i prva stranica rukopisnoga rječnika koji se čuva u Padovi

¹ Iscrpan rad Jolande Marchiori (1959) prvi je koji je detaljno prikazao taj Tanzlingherov rukopisni rječnik.

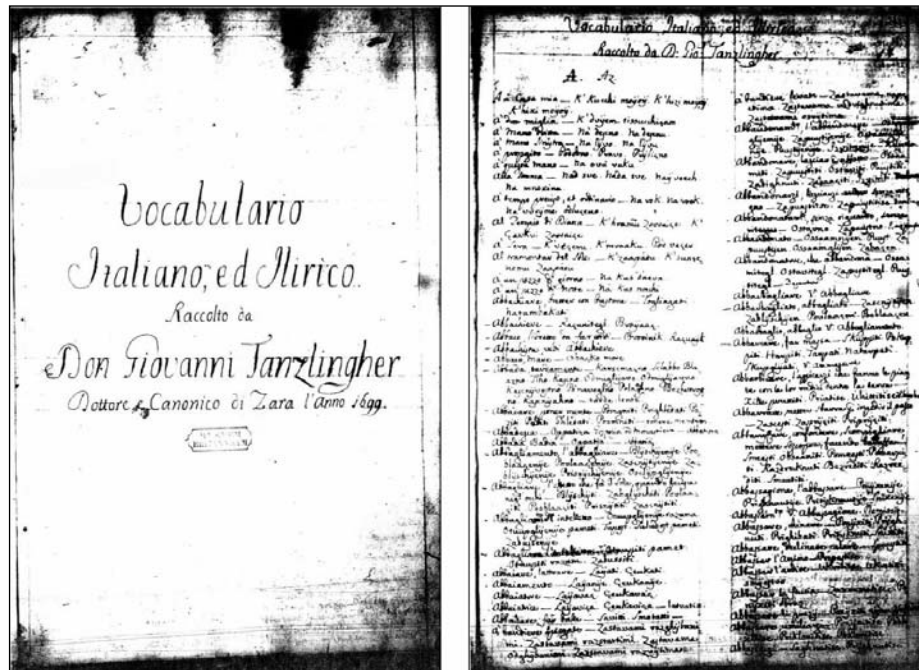
² Sezione di Slavistica del Dipartimento di Lingue e letterature anglo-germaniche e slave.

Do danas su poznate još dvije inačice Tanzlingherovih rukopisnih rječnika. Rukopisni rječnik koji predstavlja prvu verziju iz 1679., s oštećenom naslovnom stranicom, također je trojezičan, ali mnogo manjega opsega, pohranjen je u Arhivu HAZU u Zagrebu (sign. I b-142)³.

Slika 2: Druga stranica predgovora i prva stranica rukopisnoga rječnika koji se čuva u Arhivu HAZU, Zagreb

³ Njegov je leksik sredinom prošloga stoljeća proučavao Tomo Matić (1953). Osim leksika, Matić sagledava povijesna vrela i uspoređuje ih s Tanzlingherovom oporukom u kojoj se spominju tri rukopisna rječnika.

Slika 3: Naslovnica i prva stranica rukopisnog rječnika koji se čuva u Londonu

Treći danas poznati Tanzlingherov rukopisni rječnik jest *Vocabolario Italiano ed Ilirico. Raccolto da Don Giovanni Tanzlingher. Dottore e Canonico di Zara l'anno 1699*, koji je dvojezičan, završava na 258. listu (bez predgovora i pogovora), čuva se u British Museum Library, gdje se nalazi od 1836.⁴

U ovome se radu ne će uspoređivati postojeći rukopisi s onima koji su spomenuti u Tanzlingherovoj oporuci⁵, jer je pitanje njegove rukopisne ostavštine postalo još složenije nakon otkrića u Biblioteci Stolnoga kaptola Sv. Stošije u Zadru još jedne verzije rukopisa⁶:

⁴ Prvi spomen o tome rječniku v. Sironić-Bonifačić 1992. Više o tome kako je rukopis dospio u London te o grafiji i leksiku samoga rječnika v. Bockholt—Meštrović—Vajs 2001.

⁵ O tome je pisao Ferrari Cupilli 1861:92–93.

⁶ U potrazi za Tanzlingherovom ostavštinom Nada Vajs Vinja je u travnju 2009. u zadarskom Državnom arhivu konsultirala Tanzlingherovu oporuku među spisima zadarskoga notara Tommasa Franceschija (svez. VII, oporuka br. 45, pročitana 15. svibnja 1732.). Osim toga, među rukopisima koji se čuvaju u Biblioteci Stolnoga kaptola Sv. Stošije u Zadru, zahvaljujući ljubaznosti kanonika don Pavla Kere, otkriven je još jedan rukopis Tanzlingherova rječnika: *Dizionario nel qual si dichiarano le parole Italiane in lingua Illirica et Latina* (bez naznake godine, 318 str.). Rječnik je znatno manje opsega, no usporedbom prvih nekoliko stranica s padovanskim primjerkom pokazalo se je da je riječ o istom jezičnom korpusu i načinu obradbe. Zajedno s prof. Ro-

Slika 4: Prva stranica rukopisnoga rječnika koji se čuva u Zadru

Ostavimo li za sada za neka druga istraživanja koja će rasvijetliti filijaciju vlasništva rukopisa ili preciznije proučiti odnos rukopisa koji se spominju u povijesnim vrelima i u Tanzlingherovoj oporuci s onima koji su nam danas dostupna, ostaje ipak činjenica da nam, zahvaljujući realizaciji projekta digitalizacije najvećega i najbolje ušćuvanoga Tanzlingherova rukopisnoga rječnika, stoji na raspolaganju hrvatski leksički korpus s kraja 17. stoljeća, koji je u proučavanju povijesti hrvatskoga jezika u posljednja tri stoljeća bio u potpunosti nepoznat.

Rječnik što ga predstavljamo najcjelovitiji je, najopsežniji i najuščuvaniji primjerak do danas poznatih Tanzlingherovih rukopisa i, stjecajem okolnosti, prvi je naš povijesni rječnik koji je prije tiskanoga doživio digitalno izdanje na internetu.

sannom Benacchio, nekoliko mjeseci poslije, nastavilo se s istraživanjima u istim institucijama, kao i u Arhivu Stolnoga kaptola Sv. Stošije, gdje je pronađen i Tanzlingherov rukopis *Katekizma* iz 1704. g. O svim djelima, kao i o istraživanju o tome kako je rukopis rječnika, o kojemu je ovdje riječ, došao u Padovu, bit će riječi u posebnim studijama.

Projekt digitalizacije rječnika nastao je na poticaj profesorice slavenske filologije Rosanne Benacchio sa Sveučilišta u Padovi koja je projekt prijavila u okviru programa *INTERREG IIIA Transfrontaliero Adriatico* pri Europskoj komisiji, i koji se odvijao u dvjema grupama. Uz Rosannu Benacchio, kao voditeljicu i glavnu znanstvenu koordinatoricu, s talijanske su strane sudjelovali i Han Steenwijk, koji je osmislio informatičku realizaciju projekta, i Alessandra Andolfo koja je upisivala lijevu, talijansku stranu rječnika. Drugu je grupu s hrvatske strane, gdje je kao predstavnik u Hrvatskoj bio Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, vodila znanstvena koordinatorica Nada Vajs Vinja, koja je u suradnji sa Željkom Jozićem upisala i redigirala hrvatski dio rječnika, a latinski je stupac upisala i redigirala Sanja Perić Gavrančić. Suradnja na projektu započela je 2004. godine.

II. Rad na digitalizaciji rječnika

1. Snimanje rječnika

Cijeli je rječnik, stranicu po stranicu, valjalo snimiti u visokoj razlučivosti kako bi se iz fotografija tekst mogao čitati i unositi u računalo. Na taj je način dobiveno elektroničko izdanje rukopisnoga rječnika.

2. Odabir formata za upis rječnika

Izabire se format XML za upis teksta, odnosno primjenjuju se standardi TEI i modul *TEI.dictionaries*⁷. Razlozi za taj izbor bili su višestruki. Naime, format XML, kao “čisti tekst”, tj. bez formatiranja, ima niz prednosti zato što je format XML neovisan o operativnom sustavu (Windows, Unix itd.) bilo u fazi unošenja u bazu podataka bilo u fazi prikaza na zaslonu, i stoga je mnogo prikladniji u radu u kojem sudjeluje više osoba iz različitih institucija; takav “čisti” tekst “dugotrajniji” je i “otporniji” na računalne promjene, a s druge strane ima to svojstvo da omogućuje naknadno dodavanje, što je bilo posebno važno zbog promjena strukture koje su se nametnule tijekom upisa, a na početku se posla nisu mogle predvidjeti. Još nešto, primjenom TEI-a, s modulom *TEI.dictionaries*, dobiva se serija struktura koje su otvorene za razne potrebe u humanističkim područjima na svjetskoj razini. Kao takav, taj je izbor bio bolje rješenje od bilo kakve XML strukture koju se moglo razviti za konkretan projekt, koja onda ne bi mogla biti poveznica s drugim mogućim budućim projektima. Ni relativ-

⁷ Odluku o tome izboru donosi Han Steenwijk koji je imao iskustva u informatičkoj obradbi takvih djela. Suradivao je na prethodnoj verziji rječnika *Deutsch-Niedersorbisches Wörterbuch* (<http://www.dolnoserbki.de/dnw/index.htm>) i uređuje *Resianica Dictionary* (<http://purl.org/resianica/>).

no jednostavna rječnička mikrostruktura nije bila presudna za izbor nekog *editora* koji bi omogućio jednostavniju uporabu za rječnički upis. Naime, format koji je izabran omogućuje različite uporabe, od kojih je jedna da se u tekstu, kada se unese u bazu podataka, mogu postavljati različiti upiti, može ga se pretvoriti u PDF format za tiskanu verziju, u HTML za prikaz na zaslonu itd. Pokazalo se je da su sve te varijante tijekom projekta imale i te kako važnu primjenu.

Slijedi jedan primjer strukture XML *TEI.dictionaries* za prvu riječ u rječniku:

```
<entryFree id="e-000001">
  <form lang="it">
    <orth>A</orth>, prima lettera, perchè più
    agevolmente s'esprime, è lettera vocale
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Az</tr>, slovoglassovito
  </trans>
  <trans lang="la">
    <tr>A</tr> littera vocalis.
  </trans>
</entryFree>
```

Kao što se vidi, upotrijebljen je mali broj elemenata i hijerarhijski postoje samo tri razine. Na gornjoj je razini `<entryFree>`, koji ima tri elementa: talijansku (`<form lang="it">`), hrvatsku (`<trans lang="hr">`) i latinsku stranu (`<trans lang="la">`). Za talijansku se riječ kao polazni element ili natuknicu rabi element `<orth>` kako bi se napravila razlika prema desnoj strani rječnika, gdje se nalaze prijevodi na hrvatski i latinski (`<tr>`).

Dakako, riječi s kojih se upućuje na drugu riječ (s uputnicom *vedi*) imaju drugačiju strukturu.

```
<entryFree id="e-000018" type="xref">
  <form lang="it">
    <orth>Abbachista</orth>,
  </form>
  <xr lang="it">vedi<ref target="e-000016">Abbachiere</ref>.</xr>
</entryFree>
```

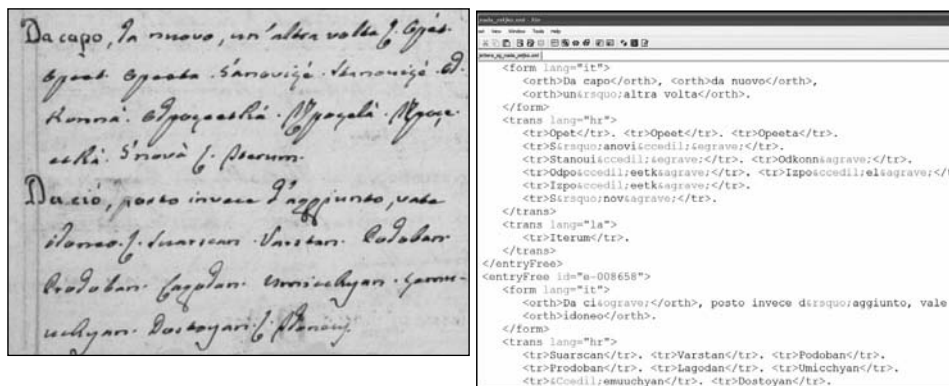
Umjesto oznake `<trans lang="hr">` i `<trans lang="la">` upotrebljava oznaka `<xr lang="it">` zajedno s elementom `<ref target="e-000016">` kojim se označuje upućivanje na drugu natuknicu.

3. Upis rječnika

Nakon izbora formata, prelazi se na upis rječnika, koji se na obje radne strane odvija gotovo istodobno: u Padovi Alessandra Andolfo primjenjuje TEI strukturu i upisuje lijevu, talijansku stranu. Nakon sadržajne kontrole talijanske strane (Rosanna Benacchio) i informatičke provjere (Han

Steenwijk), datoteka (oko 10 stranica rječnika) šalje se u Zagreb, gdje se pod vodstvom Nade Vajs Vinja zajedno sa Željkom Jozićem upisuje hrvatski dio. Prije predavanja datoteke za upis latinskoga, hrvatski se upis šalje u Padovu na dodatnu informatičku provjeru. Kako se tekst sukcesivno upisivao, u Padovu su se stvarale PDF datoteke i upućivale u Zagreb, i one su poslije služile kao “provjera” za upis hrvatskoga teksta, koji je bio i najzahtjevniji dio zbog neusustavljene grafije hrvatskoga jezika s kraja 17. stoljeća, pa su već upisani dijelovi, koji su stalno rasli, služili kao korpus za provjeru i rješavanje nedoumica (iako ne uvijek) u čitanju novoga upisa ili ispravljanju već postojećega.

Na slikama su prikazane sve tri faze: čitanje iz rukopisa — upis u XML — prijenos u PDF s točno definiranim mjestima koja omogućuju razne vrste pretraživanja i sortiranja:

Da capo, da nuovo, un'altra volta. § Opet. Opeet.
Opeeta. S'anoviçè. Stanouiçè. Odkonnà.
Odboçeetkà. Izpoçelà. Izpoçeetkà. S'hovà. § Iterum.

Da ciò, posto invece d'aggiunto, vale idoneo. §
Suarscan. Varstan. Podoban. Prodoban. Lagodan.
Umicchyan. Çemuuchyan. Dostoyan. § Idoneus.

4. Korektura i redakcija upisanoga teksta

Nakon konačnoga upisa rječnika, tj. nakon njegove digitalizacije, nastaje HTML verzija, koja omogućuje brzu i jasnu vizualizaciju cijeloga rukopisa, u najvažnijem trenutku kada započinje korektura i istodobno redakcija cijeloga teksta. Osim ponovnoga čitanja i provjere cjelokupnoga upisa triju jezika te nužnih korektura, posebnu se pozornost u hrvatskome tekstu posvetilo kritičkim ispravcima u tom dijelu teksta (o čemu v. par. IV).

5. Objavljivanje rječnika na mreži

Posljednji, ali ne manje zahtjevan i važan posao bio je prirediti upisani tekst za objavljivanje na mrežnim stranicama, i to cjelokupnih digitaliziranih fotografija rukopisa i digitaliziranoga rječnika kroz sučelje na upit. U toj se fazi u projekt uključuju suradnici iz *Signuma*, Centra za informatička istraživanja iz humanističkih znanosti koji djeluje u okviru Scuola Normale Superiore u Pisi i koji su već ostvarili razne projekte toga tipa.⁸ Dakle, Centar *Signum* izradio je za naš rječnik mrežnu aplikaciju koja je nastavak one već stvorene za *Vocabolario degli Accademici della Crusca*. Osim metodološke sličnosti u digitalizaciji dvaju rječnika (i za elektroničko izdanje Rječnika Akademije della Crusca upotrijebljen je modul *TEI.dictionaries*), postoji i sadržajna veza između dvaju rječnika. Ima čvrstih osnova za tvrdnju da se pri izradbi svojega rječnika Tanzlingher, nadasve želeći uspostaviti lijevu – talijansku stranu⁹, u najvećoj mjeri služio Rječnikom Akademije della Crusca (najvjerojatnije onim drugoga izdanja iz 1623. g.).

Na internetskoj adresi <http://tanzlingher.signum.sns.it> znanstvenoj je javnosti omogućen pristup rječniku za različite vrste pretraživanja:

1. uz digitalnu fotografiju svake stranice rukopisa paralelno su postavljene stranice digitaliziranoga upisa koje se mogu listati;
2. natuknički su prikazani indeksi triju jezika: talijanskoga, latinskoga i hrvatskoga, zatim indeksi naziva za bilje na sva tri jezika, kao i sinoptički indeksi u kojima svaki jezik ima svoju lijevu stranu, tj. među njima se već nalazi obrat ovoga rječnika s lijevom hrvatskom stranom s ekvivalentima na talijanskome i latinskome.

⁸ Između ostaloga, u tome je centru objavljena i digitalna verzija prvoga izdanja iz 1612. g. *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (<http://vocabolario.signum.sns.it>), što je za znanstveno istraživanje od neprocjenjive važnosti.

⁹ A i ne samo talijansku, jer postoje poklapanja i u latinskim ekvivalentima.

III. Rječnička mikrostruktura i njezin odraz na pretraživanje rječnika

Popis pojava za korisnike online rječnika ovisan je o obilježavanju (*markup*) primijenjenom tijekom digitalizacije rječnika. U nastavku će se u kratkim crtama analizirati mikrostrukture koje se najčešće sreću na talijanskoj, hrvatskoj i latinskoj strani teksta.

U analizi se upotrebljavaju elementi `<lbl type="description">` i `<lbl type="synonym">` koji u tom slučaju služe za pobliže označivanje leksikografskoga statusa tako obilježenog teksta. U usustavljenom obilježavanju koje je upotrijebljeno u digitalizaciji rječnika srećemo samo oznaku `<lbl type="description">`, i to samo u latinskom dijelu.

1. Talijanski dio

U svojoj najjednostavnijoj formi talijanski dio sadrži jednu natuknicu, označenu kao `<orth>`, kojoj odgovara jedan ili više prijevodnih leksema i svaki je označen sa `<tr>` unutar hrvatskog i latinskog dijela.

U navedenom primjeru talijanske natuknice (*Abbachiere*) vidimo da postoje dva hrvatska ekvivalenta (*Računitegl* i *Broyaaç*) i jedan latinski (*Ratiocinator*) koji su predstavljeni kao tri leksička elementa koji odgovaraju talijanskoj natuknici te su kao takvi umetnuti u popis pojava:

```
<entryFree id="e-000016">
  <form lang="it">
    <orth>Abbachiere</orth>.
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Računitegl</tr>. <tr>Broyaaç</tr>
  </trans>
  <trans lang="la">
    <tr>Ratiocinator</tr>.
  </trans>
</entryFree>
```

No lijeva, talijanska strana može uz natuknicu sadržavati i opisni dio u obliku definicije koja opisuje leksem ili kolokaciju, što je onda označeno kao `<lbl type="description">`:

```
<entryFree id="e-000017">
  <form lang="it">
    <orth>Abbaco</orth>, <lbl type="description">libretto da far conto</
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Brooinik</tr>. <tr>Računyk</tr>
  </trans>
  <trans lang="la">
    <tr>Abbacus</tr>.
  </trans>
</entryFree>
```

No za mrežnog je korisnika to irelevantno, jer on pristupa samo preko slobodnog, neobilježenog pretraživanja teksta i to se ne pojavljuje u popisima pojava.

Ipak, postoji razlika kada se uz natuknicu pojavljuje i varijantni oblik leksema koji se povezuje veznikom *e* ili *o*, jer i on bi sâm mogao biti natuknica. Tada su oba takva varijantna lika označena sa <orth> i oba su uključena u talijanski popis pojava.

```
<entryFree id="e-000717">
  <form lang="it">
    <orth>A Dio</orth>, e <orth>addio</orth>, <lbl type="description">è un
pregar bene a chi resta, licenziandosi</lbl>.
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>S' Bogon</tr>
  </trans>
  <trans lang="la">
    <tr>Vale</tr>.
  </trans>
</entryFree>
```

Uz natuknicu se može nalaziti i sinonimni lik kao, primjerice, s. v. *abbaiare*, gdje je sinonim *latrare* označen sa <lbl type="synonym">:

```
<entryFree id="e-000028">
  <form lang="it">
    <orth>Abbaiare</orth>, <lbl type="description">come il cane</lbl>,
<lbl type="synonym">latrare</lbl>.
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Layati</tr>. <tr>Çeukati</tr>.
  </trans>
  <trans lang="la">
    <tr>Latreare</tr>.
  </trans>
</entryFree>
```

Jednako je i s. v. *latrare*, gdje je sinonim *abbaiare* označen sa <lbl type="synonym">:

```
<entryFree id="e-018161">
  <form lang="it">
    <orth>Latreare</orth>, <lbl type="synonym">abbaiare</lbl>, <lbl
type="description">che è proprio de' cani</lbl>
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Layati</tr>. <tr>Zalayati</tr>. <tr>Çeukati</tr>.
  </trans>
  <trans lang="la">
    <tr>Latreare</tr>.
  </trans>
</entryFree>
```

Takve istoznačnice nisu uključene u popise pojava dva puta, osim kada svaka predstavlja svoju natuknicu. Primjerice, u prvih 100 natuknica u rječniku, uz 38 leksema nalaze se sinonimni likovi, a od toga broja njih 9 (*abbaglio*, *a bell'arte*, *acconciarsi*, *aggradire*, *a mano manca*, *benestante*, *poner mente*, *rovinato*, *sbellettato*), što je 24%, ne pojavljuju se u popisu natuknica.

2. Hrvatski dio

Na desnoj, hrvatskoj strani rječnika, uz prijevodni ekvivalent gdje se pojavljuje i opis značenja ili definicija, koja uglavnom odgovara i talijanskoj opisnoj definiciji, a često se pojavljuje i ekvivalentna latinska opisna definicija. No, budući da se unutar hrvatskoga dijela opisne definicije vrlo rijetko pojavljuju, i one su označene sa <tr> i zato su uključene u preokretni popis pojava.

```
<entryFree id="e-000815">
  <form lang="it">
    <orth>Adunghiare</orth>, <lbl type="description">pigliar con
1'unghia</lbl>.
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Nohtaariti</tr>. <tr>Nohtima ga ghrabitti</tr>
  </trans>
  <trans lang="la">
    <lbl type="description">Unguibus arripere</lbl>.
  </trans>
</entryFree>
```

Hrvatski dio unutar pojedine natuknice sadrži mnogo više prijevodnih izraza nego što je prijevoda u latinskom odjeljku. Nerijetko ih je i više od deset, a najviše čak 25! Zato hrvatski popis pojava sadrži daleko veći broj ulaznih podataka, primjerice za *paura* 'strah' nalazimo u hrvatskom dijelu šesnaest prijevodnih ekvivalenata:

```
<entryFree id="e-022190">
  <form lang="it">
    <orth>Paura</orth>, immaginazione di male soprapstante,
<orth>sbigottimento</orth>
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Straah</tr>. <tr>Straascignà</tr>. <tr>Pryaddanyè</
tr>. <tr>Strahotà</tr>. <tr>Nesnijnstu&grave;</tr>. <tr>Boyaaxnost</
tr>. <tr>Vittan</tr>. <tr>Strahocchyà</tr>. <tr>Ustrascenyè</
tr>. <tr>Boyaaxanyè</tr>. <tr>Saamnyeenyè</tr>. <tr>Zapahnyeenyè</
tr>. <tr>Boyaza</tr>. <tr>Propaddanyè</tr>. <tr>Zablenuutyè</tr>.
<tr>Zapahnutyè</tr>.
  </trans>
  <trans lang="la">
    <tr>Metus</tr>. <tr>Timor</tr>. <tr>Pavor</tr>. <tr>Formido</
tr>.
  </trans>
</entryFree>
```

3. Latinski dio

Na desnoj, latinskoj strani, osim prijevodnog ekvivalenta talijanske natuknice, koji se nalazi u popisu latinskih pojava, može slijediti opisni dio ili neki oblik definicije, koji je naznačen jednako kao opisni dio za talijansku stranu i on se ne nalazi u popisu pojava:

```
<entryFree id="e-000246">
  <form lang="it">
    <orth>A catafascio</orth>, <lbl type="description">senza ordine</
lbl>, <lbl type="synonym">alla peggio</lbl>.
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Bezrednò</tr>. <tr>Nà scricchyù</tr>. <tr>Takò</tr>. <tr>Utepaat</tr>.
  </trans>
```

```
<trans lang="la">
  <tr>Temere</tr>. <lbl type="description">Sine ordine</lbl>.
</trans>
</entryFree>
```

U rječniku se u latinskome dijelu nalaze mjesta bez prijevodnoga latinskog ekvivalenta nego samo opisni dio, koji u navedenome primjeru zapravo odgovara talijanskome opisnome dijelu:

```
<entryFree id="e-000213">
  <form lang="it">
    <orth>Abituale</orth>, <lbl type="description">che procede da abito,
e da disposizione</lbl>.
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Xaulçayni</tr>.
  </trans>
  <trans lang="la">
    <lbl type="description">Quod fit ex habitu</lbl>.
  </trans>
</entryFree>
```

No u rječniku ima mjesta i bez ikakva latinskog ekvivalenta:

```
<entryFree id="e-000103">
  <form lang="it">
    <orth>Abbigliamento di cavallo</orth>.
  </form>
  <trans lang="hr">
    <tr>Kognska urehà</tr>. <tr>Koognska rehà</tr>.
  </trans>
  <trans lang="la">
    ...
  </trans>
</entryFree>
```

Iz navedenoga proizlazi da se pretraživanjem latinskoga abecednoga popisa pojava ne može pristupiti svim unosima. Prema tome, više informacija o latinskome sadržaju može se dobiti s pomoću slobodnog (neobičnog) pretraživanja teksta.

IV. Kritičke napomene u hrvatskom tekstu

Budući da je hrvatski dio rječničkoga teksta bio najzahtjevniji za upis zbog nesustavne grafije, valja se u nekoliko crta osvrnuti na velik broj uočenih lapsusa i nedosljednosti u pisanju.¹⁰ Naime, kako se odmicalo s digitalizacijom, sustavno su se provjeravale sve nedosljednosti ili očiti lapsusi, a konačni su se zaključci donosili tek na kraju kada smo raspolagali cjelovitim korpusom digitaliziranoga rječnika. Jedan se dio neujednačenosti u tekstu rješavao zajedno s talijanskim kolegama jer su se one odnosile na ujednačivanje interpunkcijskih znakova, kraćenje riječi te pisanje velikih i

¹⁰ Naime, nakon uvida u cjelovit rukopis stječe se dojam da je moguća pretpostavka (ne samo zbog razlike u rukopisu u usporedbi s ostalim poznatima nego i zbog velikoga broja lapsusa) da taj primjerak rječnika nije upisivao sam autor nego druga osoba — pisar. Za takvu bi tvrdnju valjalo učiniti grafološku ekspertizu Tanzlingherovih rukopisa.

malih slova, što bi trebalo olakšati normalno čitanje i pridonijeti koherenosti strukture rječnika, a lingvistički su irelevantne.

Nakon provedene analize Tanzlingherove grafije evidentno je bilo da grafemom *ç* bilježi foneme /c/ i /č/, stoga smo ujednačili pisanje sa *ç* da ne bi primjerice leksem *riječ* ostao dva puta pisan sa *c*, a 21 put sa *ç*, ne računajući izvedenice i ostale složene sintagme. Tako je postupljeno i kod ostalih sličnih slučajeva.

Slova koja u riječi predstavljaju **višak** naznačivana su u digitaliziranoj verziji teksta uglatim zagrada. Da je riječ doista o višku slova, osim nemogućnosti razumijevanja riječi kao izvornim govornicima, za potvrdu su nam poslužile ostale potvrde za istu riječ ili ostale izvedenice i riječi zajedničke osnove, ili isti sufiksi.

Radi ilustracije uzmimo nekoliko primjera:

s. v. *aggechhire* nalazi se *ponijaxitsè*, što je našom intervencijom naznačeno *ponij[a]xitsè*, budući da je riječ o očitoj pogriješci. Kao potvrdu ispravnosti takve intervencije govore i ostale potvrde u rječniku, jer pod natuknicama *Abbassare*, *Acchinare*, *Adimare*, *Adonare*, *Umiliare* nalazimo grafiju *ponijxiti*, a s. v. *Abbassare*, *Richinarsi*, *Svanire* — *ponijxitisè*; zatim s. v. *assalto* piše *yaughma*, što je naznačeno kao *ya[u]ghma*, jer je očito riječ o balkanskom turcizmu *jagma*, koji se javlja i na drugim mjestima u rječniku samostalno i u izvedenicama *yaghmiti*, *uyaghmiti*, *poyaghmiti*, *vyaghmiti*, *zayaghmiti*, *yaghmaac*, *yaghmiçà*, *yaghmenyè*; zatim s. v. *bramoso* pojavljuje se zapis *hleeplan*, što je naznačeno kao *hleep[l]an*, jer je očito riječ o leksemu *hleepan* koji se u rječniku potvrđuje na još 12 mjesta, kao i osnovna riječ *hleep*, na 15 mjesta.

U riječima u kojima je uočeno da **nedostaje koje slovo** ili više slova, u tekstu su takva slova naznačena oštrim zagrada.

Pod natuknicom *ardente*, u značenju ‘koji gori, gorući’, između ostalih leksema (*planossaù*, *gorruuch*, *uxexeen*, *prixgaan*) nalaze se i dvije riječi *ugat* i *plasù* s ispuštenim slovima koja su naznačena *u<x>gaat* i *plass<a>ù*.

Osim što po jezičnom osjećaju znamo da pridjev pasivni od glagola *užgati* može biti samo *užgat*, za to nam služe i ostale potvrde u rječniku kako za taj oblik tako i za glagol.

...Semiustulatus. **Abbrucciato**, infocato, acceso. Uxexeen. **Uxgaat**. Naxgaat. Oxerauglyen. Oplamglyen. Ignitus...

...del verso. Naxgaat. Naxgatò. **Uxgat**. **Uxgaat**. Uplamglyen. Ughryan. Uxexeen. Plassaù. Incensus...

...Planossaù. Xaràk. Xegaù. Ussyan. Kipuuch. **Uxgaat**. Naxgat. Uxexen. Inflammat. Incensus. **Accessare**...

...che arde. Planossaù. Gorruuch. Uxexeen. **U<x>gaat**. Prixgaan. Plass<a>ù. Ardens...

...accendere. **Riacceso**. **Pouxgaat**. Pouxgaatò. Opeet uxgaat. Opeet uxgaatò. Opeet uxgaano. Ponaxgaat...

...Comburens. **Abbrucciare**, infocare, accendere. Uxecchi. **Uxgatti**. **Naxgatti**. Oxeraviti. Nagoritti. Okipuchiti. Oplamiti...

...fuoco a checchessia. Uxecchi. Opaaliti. **Uxgatti**. **Podxgatti**. Uxigati. Zapaaliti. Nazgatti. Uplamiti...

...o appiccar fuoco. Uxecchi. Nayati. **Uxgatti**. Nagoritti. Accendere. Incendere. **Affocato**. Uxexen...

...Gorriti. Izgorriti. Plauossati. Oplamiti. Uplamiti. **Uxgatti**. **Naxgatti**. Nagoritti. Oplassauti. Ardere...

...nuovo accendere. **Pouxgatti**. Pouxecchi. **Opeet uxgatti**. Opeet uxecchi. Iterum accendere. **Raccendimento**...

...nuovo accendere. Pouxecchi. **Pouxgatti**. **Opeet uxgatti**. Raxiçati. **Ponaxgatti**. Iterum accendere. **Riacceso**...

...infocare. Razuuruuchiti. Priuuruuchiti. Razaariti. **Naxgatti**. **Uxgatti**. Naxecchi. Nagoritti. Oplamiti. Oxeraviti. Candefacere...

Jednako je i sa sinonimnim pridjevom pasivnim *plasav*, koji je nedvojbeno izveden od gl. *plasati*. No, gl. *plasati* danas nije u uporabi i naš jezični osjećaj ne bi nam mnogo pomogao. Ni u Skokovu rječniku (2, 677) za leksem *plasa* ne nalazimo taj semantizam, već samo nešto što je u vezi s 'iskrčenim zemljištem ili šumom'. No, osim što u Tanzlingherovu rječniku ima velik broj potvrda za glagol i ostale izvedenice, i u ostalim našim starim rječnicima 17. i 18. stoljeća kao što su kajkavski (Habdelić, Belostenec, Jambrešić) nalazimo lekseme: *plasati*, *plasikati*, *plask*, *plasiknuti* sve vezano uz semantizam 'gorjeti', a slične potvrde: *plas*, *plasa*, *plasanje*, *plasati* nalazimo i u rječniku P. R. Vitezovića, koji je bio Tanzlingherov suvremenik. To je samo jedan od dokaza koliko nam uvid u do danas nepoznate korpuse hrvatskoga jezika 17. i 18. stoljeća može produbiti poznavanje semantizma pojedinih riječi i olakšati njezino etimološko tumačenje.

...Uxgat. Uxgaat. Uplamglyen. Ughryan. Uxexeen. **Plassaù**. Incensus. Inflamatus. **Accento**, quella posa...

...Uxexeen. U<x>gaat. Prixgaan. **Plass<a>ù**. Ardens. Candens. **Ardente mente**, con grande...

...Planossaù. Gorruuch. Uxexen. Uxxgnat. Prixgaan. **Plassaù**. Ardens. **Arzigolare**, fantasticare. Vartoglaviti. Manenuvati...

...Xegaù. Uzgaat. Uxexen. Xarak. Planossaù. **Plassaù**. Prixgaù. Ardens. Flagrans. **Cocentissimo**, superlat...

...Scyevaù. Bilyeeskaù. Laskaataù. Xraačglyù. Scyeevayuuch. **Plassaù.**
Planossaù. Plamihaù. Suyetglyù. Yascnyù. Coruscus...

...Amoris flammae. **Fiammante**, che fiamma. **Plassaù.** Plamikglyù.
Plassauò. Plamikglyuò. Flammans. **Fiammare...**

...infocato. Oghgneen. Gorruuch. Xegaù. Planossaù. **Plassaù.** Prixgaù. Ar-
dens. Flagrans. **Focaia**, aggiunto...

...Gorruuchyè. Naxgaat. Uxexeen. Zapechyuuscen. Prixgaat. **Plassaù.**
Planossaù. Ardens. Ignitus. **Focoso**, per...

...Infiammato. Oplaamglyen. Uxexeen. Uzgaat. Nagorren. **Plassaù.** Nazga-
at. Gorruuchyaù. Gorruuch. Xarak. Plamijkaù...

Osim pojedinačnih lapsusa, pojavili su se i višestruki lapsusi, kod kojih je također trebalo intervenirati, jer takvo ponavljanje pogriješke može navesti na kriva zaključivanja. Takva je npr. osnova (-)ljub- koja je Tanzlingherovom grafijom treba biti (-)glyub- ili (-)glyuub-, što je doista slijed obilato potvrđen u rječniku čak više od 200 puta (primjerice: *glyubaù* (8x), *glyuubaù* (3x), *vella glyubaù*, *oghgnena glyubaù*, *vellika glyuubaù*, *xexna glyuubaù*, *u glyuubaù navaayati*, *glyubkoxeeglno* (4x), *glyubkoxeeglno* (2x), *glyubkost* (7x), *glyubko*, *neglyubko*, *glyubkomudraački*, *glyubkomudryački* (2x), *glyubkomudraaciti*, *glyubkoglyuubiti*, *glyubeznivač* (2x), *glyubezniviča*, *glyubeznijuiča*, *glyubeznivich* (2x), *glyubezniti*, *glyubezniuiti*, *glyubeznaariti*, *glyubeznijk*, *glyubohodno* (5x), *glyubohodschina*, *glyubohodstuò*, *priglyubohodno*, *priglyubohodni*, *glyubohodnost*, *glyubohoditti*, *glyubohodnijčki*, *boggoglyuban* (2x), *slatkoglyuban*, *strahoglyuban* (2x), *prikoboggoglyuban*...), ali se na 25 mjesta pojavljuje i zapis (-)glyb-, što je u tekstu ispravljeno u (-)gly<u>b-. Npr.: *xaarka gly<u>baù*, *negly<u>baù*, *boggogly<u>ban*, *gly<u>beznivač*, *gly<u>beznijui*, *gly<u>beznijui*, *prigly<u>beznijui*, *gly<u>bexnyù*, *prigly<u>bexnyù*, *prigly<u>bko*, *gly<u>bkoxeeglno*, *slatkogly<u>bno*, itd.

Lapsus koji se ne može ispraviti dodavanjem ili ispuštanjem slova riješen je tako da se u tekstu uz slike navodi pretpostavljeni ispravni upis posebno obojen, a mišem se dodirom na tu riječ pojavljuje upitnik i u uokvirenju grafija koja se nalazi u rukopisu. Imamo primjer u natuknici *Assolvere* 'dati oprost u sakralnom smislu' između ostalih sinonima *odvezati*, *oprostiti*, *Odryescivati* nalaze i dva koja su u tekstu napisana *odrijsciti* i *izbauiti*, što je i ispravno, no te su dvije riječi u mrežnoj inačici rječnika zatamnjene, a pozicioniranjem zaslonskog pokazivača dobiva se uokvireni originalni Tanzlingherov zapis *idrijsciti* i *izbaniti*, što je pogriješno, a potvrdu za takvo mišljenje nalazimo upravo u ostalim potvrdama za iste riječi. Takvih je potvrda za riječ *odrijsciti* 19, a za riječ *izbauiti* 16.

Za digitalnu verziju priprema se transkripcija hrvatskih riječi u kojoj će

svaki zapis biti naveden suvremenom latinicom, ovisno o tome koji je fonem određenim pismenima napisan¹¹. U transkribiranju se ne provode asimilacije po zvučnosti i po mjestu tvorbe; palatali /lj/ i /nj/ pišu se suvremenom grafijom *lj*, *nj*, nejotirane skupove /l/ + /j/ i /n/ + /j/ bilježimo kao *l'j* i *n'j*, nejotirani skupovi /d/ + /j/ i /t/ + /j/ ostavljaju se, kao i slogotvorno *r*, koje je kod Tanzlinghera gotovo uvijek *ar*. Iz transkribiranoga se teksta mora jasno vidjeti što je bitna jezična činjenica, a što podatak o grafiji.

Ovdje vidimo primjer transkripcije dviju natuknica: *paura* 'strah' i *precisamente* 'točno'; 'ukratko'; 'sveukupno'; 'odlučno':

Paura, immaginazione di male soprastante, sbigottimento. § Straah. Straascignà. Pripaddanyè. Strahotà. Nesnijnstuò. Boyaaxnost. Vittan. Strahocchyà. Ustrascenyè. Boyaaxanyè. Saamnyeenyè. Zapahnyeenyè. Boyaza. Propaddanyè. Zablenuutyè. Zapahnuutyè.

Paura, immaginazione di male soprastante, sbigottimento. § strah, strašinja, pripadan'je, strahota, nesninstvo, bojznost, vitan, strahoća, ustrašen'je, bojažan'je, samnjen'je, zapahnjen'je, bojaza, propadan'je, zablenuťje, zapahnutje.

Precisamente, brevemente, succintamente, risolutamente. § Terčastnò. Izuarscnò. Tyeskochnò. Naimernò. Kratkostnò. Odpraaunò. Ustruučnò. Skuupnò. Lakomò.

Precisamente, brevemente, succintamente, risolutamente. § terčastno, izvarsno, tjeskočno, najmerno, kratkostno, odpravno, ustručno, skupno, lakomo.

Dakako, hrvatskim bi korisnicima za lakše služenje rječnikom najvažniji bio obrat ovoga rječnika, u kojemu bi hrvatska strana postala natuknička. Tada bi, osim transkripcije, valjalo uspostaviti natuknice koje bi slovo-pisno i pravopisno bile pisane prema suvremenoj ortografskoj normi (što podrazumijeva i provođenje glasovnih promjena).

Bio bi to u najkraćim crtama prikaz višegodišnjega zajedničkog rada na međunarodnom projektu koji još nije u potpunosti završen, ali već i u ovom obliku pretpostavljamo da može poslužiti kao baza za mnoga jezič-nopovijesna istraživanja hrvatskoga jezika.

¹¹ Za početnu informaciju o Tanzlingherovoj grafiji, usp. Vajs 2001: 209–211.

Literatura

- ARj — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. I–XXIII. Zagreb : JAZU, 1880–1976.
- Belostenec — Joannis Belostenec... *Gazophylacium seu latino — illyricorum onomatum aerarium, selectioribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus, metaphoris, adagiis abundantissime locupletatum, item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate illyrico delicatis illustratum...* — Zagrabiae, J. B. Weitz, 1740, str. 14 + /10/ + 1288; — *Gazophylacium illyrico-latinum*, str. 1–650.
- Benacchio, Rosanna, Han Steenwijk. 2008. Digitalizzazione e messa on line del “Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino” di Tanzlingher-Zanotti, *Eredità culturali dell’Adriatico*, uredili S. Collo & G.L. Fontana, Roma, Viella. Str. 249–257.
- Benacchio, Rosanna, Han Steenwijk. U tisku. Per un’edizione on line del Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino di Giovanni Tanzlingher Zanotti (1699–1704). *Letteratura, arte, cultura italiana tra le due sponde dell’Adriatico: Atti della Giornata di Studio tenutasi il 9. XI. 2007*.
- Bezljaj, France. 1977.—2005. *Etimološki slovar slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana : SAZU.
- Bockholt, Volker, Zrnka Meštrović, Nada Vajs. 2001. Nepoznati dvojezični rječnik Ivana Tanzlinghera Zanottija. *Filologija* 36–37, 45–59.
- Crusca — *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, Venezia, 1612. (dostupan na mreži: <http://vocabolario.signum.sns.it>)
- ERSJ — *Etimološki rečnik srpskog jezika* (uredio Aleksandar Loma: 1: A, 2003.; 2: Ba–Bd, 2006.). Beograd : SANU.
- Ferrari Cupilli, Giuseppe. 1861. Della vita e degli scritti di Giovanni Tanzlingher Zanotti Canonico Zaratino. *Annuario dalmatico*, 2, Split, 77–103.
- Jambrešić — Andrea Jambrešić. *Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*. In usum potissimum, studiosae juventutis digestum, ab Andrea Jambressich, societatis Jesu sacerdote, Croata Zagoriensi ... — Zagrabiae, A. W. Wesseli, 1742, [8] + 1–1057.
- Marchiori, Jolanda. 1959. Note al Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi italiano, illirico e latino del 1704 di Giovanni Tanzlingher Zanotti. *Atti e memorie dell’Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti, Parte 3, Memorie della Classi di Scienze Morali, Lettere ed Arti*, Vol. 72, 19–50.
- Matić, Tomo. 1953. Prva redakcija Tanclingerova rječnika, *Rad JAZU* 293, 253–279.

- RHKKJ — *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika*, 10 svezaka, 1984.—2005. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Sironić-Bonefačić, Nives. 1992. Ardelio della Bella i prvo izdanje njegova rječnika iz 1728. godine, *Rad HAZU* 446, 169 (bilj. 7).
- Skok, Petar. 1971.—1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—IV. Zagreb.
- Steenwijk, Han. 2001. Fenster zum X: XML-Verarbeitung in aktuellen Browsern, *Java Magazin*, br. 10, str. 93—97.
- Steenwijk, Han. 2005. The Resianica dictionary: the first three years. *Znanstvene izdaje in elektronski medij*, ur. M. Ogrin, Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU. Str. 117—132
- Steenwijk, Han. 2008. The microstructure of the Resianica dictionary, *Evidence and Counter-Evidence: essays in honour of Frederik Kortlandt*, vol. 1: *Balto-Slavic and Indo-European linguistics* (= *Studies in Slavic and General Linguistics* vol. XXXII). Ur. A. Lubotsky, J. Schaeken & J. Wiedenhof, Amsterdam—New York : Rodopi. Str. 527—542.
- Tommaseo—Bellini: Nicolò Tommaseo — Bernardo Bellini. 1865.—1879. *Dizionario della lingua italiana*, 6 sv., Torino.
- Urlić, Šime. 1907. Ivan Tanzlingher Zanotti i njegove pjesme. *Grada za povijest književnosti hrvatske* 5, 41—76.
- Vajs, Nada. 2002. Fitonimija u rukopisnim rječnicima Ivana Tanzlinghera Zanottija, *Rasprave IHJJ*, 207—280.
- Vinja, Vojmir. 1998.—2004. *Jadranske etimologije*, knj. I—III, Zagreb : HAZU, Školska knjiga.
- Vitezović — Pavao Ritter Vitezović. 2000. *Lexicon Latino-Illyricum* (rkp. završen oko 1710.), HNK sign. MR 112. (Prijevod rukopisa sv. I, izd. ArTresor naklada, Zagreb).
- Vitezović — Pavao Ritter Vitezović. 2009. *Lexicon Latino-Illyricum — Hrvatsko-latinski rječnik*, sv. III (priredile i pogovor napisale Nada Vajs i Zrnka Meštrović). Zagreb : ArTresor naklada i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 1422 str.

Digitization of Manuscript Dictionary
Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico, e latino
Compiled by Ivan Tanzlingher Zanotti

Abstract

This work deals with digital version of manuscript dictionary compiled by Ivan Tanzlingher Zanotti, a canon from Zadar, in the year 1699, and kept in the Slavic library, at the Department of English, Germanic and Slavic Philology, Languages and Literatures of the University of Padua. The dictionary was digitized as a task of the project “Digitalizzazione e messa on line del Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino di Tanzlingher”, that is also a part of a larger project INTERREG III A Transfrontaliero Adriatico, which is realised in cooperation with the Institute of Croatian Language and Linguistics.

The following phases of work are presented: preparation of the material including digitization of the photographs manuscript, selection of appropriate program for text editing and setting up the protocol for typing in the text, editing, and various ways of dealing with numerous issues arising mostly when dealing with the Croatian component of the dictionary. The Web version of the dictionary is presented together with various search possibilities (<http://tanzlingher.signum.sns.it/>).

Ključne riječi: Tanzlingher Zanotti, rukopisni rječnik, digitalizacija, mrežno izdanje rječnika, transkripcija

Key words: Tanzlingher Zanotti, manuscript dictionary, digitazion, online dictionary, transcription